

Yxnerums hembygdsförening

Byggnadsminnesförklaring av Salvedals gamla skjutshåll, Borkhult 2:79 samt del av Borkhult 2:71, Yxnerum socken, Åtvidabergs kommun.

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Salvedals gamla skjutshåll, Borkhult 2:79 samt mindre del av den omgivande fastigheten Borkhult 2:71, Yxnerum socken, Åtvidabergs kommun för byggnadsminne. I samband härmed meddelar Länstyrelsen följande skyddsbestämmelser enligt 3 kap 2 § enligt nämnd lag.

Skyddsbestämmelser

Byggnaderna har markerats och numrerats på kartan som tillhör detta beslut.

1. Byggnaderna 1 – 3 får inte rivas eller flyttas.
2. Byggnaderna 1 – 3 får inte utvändigt byggas om eller till eller på annat sätt förändras.
3. Stommar i byggnaderna 1 – 3 får inte ändras.
4. Byggnaderna 1 – 3 får inte till det inre byggas om eller på annat sätt förändras.
5. Byggnad 4, dess nuvarande karaktär får inte ändras.
6. Byggnaderna ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värden inte minskar. Vård och underhållsåtgärder ska ske i samråd med Länstyrelsen. Åtgärder ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart.
7. Det område som utgör skyddsområde och som avgränsats och markerats på kartan tillhörande detta beslut, får inte utan Länstyrelsens tillstånd ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Området skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelande skyddsföreskrifter kan anses påkallad av särskilda skäl, får Länstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. meddela tillstånd därtill.

Enligt 3 kap 21 § nämnda lag tillämpas detta beslut även om det överklagas.

Bevarandemål

Det huvudsakliga bevarandemålet bör vara att byggnadernas karaktär från dess uppförande under 1500-, 1700- och 1800-talet bevaras och synliggörs i byggnadernas exteriör och interiör.

Redogörelse för ärendet

Yxnerums hembygdsförening har ansökt hos Länsstyrelsen om att få frågan om byggnadsminnesförklaring av Salvedals gamla skjutshåll, fastighet Borkhult 2:71, 2:79, Yxnerum socken, Åtvidabergs kommun prövad. Yxnerums hembygdsförening är ägare till Fastigheten Borkhult 2:79 sedan 1998-12-03 och fastigheten Borkhult 2:71 ägs av Gabriel och Gabrielle Danielsson.

Linköpings tingsrätt, Inskrivningsmyndigheten, har meddelats 1997-02-20 att fråga väckts om en byggnadsminnesförklaring.

Salvedals gamla skjutshåll är upptaget i Länsstyrelsens Kulturminnesprogram från 1983 som K 15 i Åtvidabergs kommun.

Länsstyrelsen har tidigare remitterat förslaget till byggnadsminnesförklaring med kartutdrag, besiktningsprotokoll och utredning till Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Östergötlands länsmuseum och Gabriel och Gabriella Danielsson. Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet samt Gabriel och Gabrielle Danielsson har tillstyrkt förslaget.

Länsstyrelsen har remitterat förslaget om byggnadsminnesförklaring med skyddsbestämmelser till fastighetsägarna Yxnerums hembygdsförening samt Gabriel och Gabrielle Danielsson, Åtvidabergs kommun och Östergötlands länsmuseum, vilka har tillstyrkt förslaget om byggnadsminnesförklaring och skyddsbestämmelser, Östergötlands länsmuseum har lämnat synpunkter på den kulturhistoriska värderingen, vilka har tillgodosetts under motiveringen till byggnadsminnesförklaringen.

MOTIVERING TILL BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

Beskrivning

Salvedal är ett medeltida gårdsläge och gårdstomten är sedan 1993-94 avstyckad och fungerar nu som hembygdsgård för Yxnerums hembygdsförening.

Gården är bebyggd med 1. källarbod, 2. ladugård, 3. loge och 4. samlingslokal.

1. **Källarbod:** Den ålderdomliga källarboden är en av Östergötlands äldsta profana byggnader. En dendrokronologisk undersökning av tre stockar visar att dessa träd avverkats under vintern 1558-59 och det innebär därmed att byggnaden bör ha uppförts 1559.

Boden är timrad åtta stockvarv högt med sexsidiga knutskallar och trapetsformade yllstockar. På den främre långsidan finns ett yttre hammarband ornerat med

sågtandsnitt. Torvtaket lades 2001 på ett underlag av björknäver. Torven togs på ängen nedanför boden och ett statsbidrag utgick för takarbetet.

Dörren är utbytt mot en ny men den gamla dörren finns förvarad inne i boden. Det kan vara originaldörren och den har stående tjärade furubrädor och dymlade breda träanor med "gångjärnshål" för trätappar. Dörren har två lås, ett stocklås och ett smitt lås. Källaren under boden nås genom en ingång via en utbyggd källarhals med torvtak vid västra gaveln. Källaren är kallmurad med jordgolv och har samma yta som boden. I de inre nordvästra och sydöstra hörnen är timret märkt med enkla stämjärnshugg vilket visar att boden någon gång varit nedplockad. Det behöver inte nödvändigtvis betyda att byggnaden flyttats till platsen utan den kan ha tagits ned för att anlägga eller förnya källaren under boden.

2. **Ladugården:** Den knuttimrade ladugården är också dendrokronologiskt daterad och är uppförd i tre etapper. Den västra delen är äldst och är uppförd av timmer som fälldes under vintern 1714-15, den östra delen är tillbyggd av timmer som fälldes under vintern 1788-89 och slutligen har den västra äldsta delen byggts på med ett utkragat loft av timmer som fälldes under vintern 1790-91.

Taktäckningen är ett vassstak som lades 2002 med vass från Estland. Ett statsbidrag utgick också till detta arbete.

Den västra delen är troligen använd som foderlada och har svagt trapetsformade syllstockar. Knutkedjorna smalnar av något uppåt. På vardera långsidan finns två högt placerade ventilationsöppningar. Bräddörren mitt på framsidan har profilerade naror och smidda bandgångjärn. Mot öster är en gavelsvale som troligen anslutit till en äldre byggnad. Denna har en bräddörr med utanpåliggande naror och bandgångjärn. Gavelsvalen har brädgolv och ladudelen grusgolv.

Den östra delen innehåller ladugård och stall. Svagt trapetsformade syllstockar och knutkedja av samma bredd. Långsidornas hammarband har droppnäsa i flera avsatser både åt öster och åt väster. Invändigt är byggnaden delad i ladugård och stalldel, avskiljda av en brädvägg av stående brädor och en centralt placerad bräddörr. Ladugårdsdelen har grusgolv och båsinerredningen är bortagen men i väggarna finns en del spår av inredningen.

Stalldelen har brädgolv och bjälklagen intakta. Mot söder finns en något större fönsteröppning än i ladugården och en liten ljuslugg. Mot söder är två spiltor och mot norr är spår av tre mindre spiltor. En bräddörr är klädd med pärlspontpanel leder ut till gavelsvalen.

Över stall och ladugård har det varit en höskulle men i ladugårdsdelen är bjälklaget och golvet till denna borttaget.

Höskullen har tre breda ventilationsöppningar mot söder, en i östra gaveln och tre i den västra. En centralt placerad konvex dragbjälke håller ihop hammarbanden. Denna når utanför fasadlivet och är låst med kilar. Takkonstruktionen är utbytt i sen tid.

Det utkragade loftet som byggts på den västra delen når på långsidorna ca 40 cm utanför den undre äldre delen. Loftet har använts som höskulle och har två breda ventilationsöppningar mot söder (lika ladugårdsdelen) och tre stycken i gavelväggen. Hammarbanden avslutas i väster med droppnäsor med flera avsatser. Tre konvexa

dragbjälkar, varav två stycken återstår, har hållit ihop hammarbanden. Dessa når utanför fasadlivet och är låsta med kilar. Takkonstruktionen är utbytt i sen tid. På bakre långsidan finns ett utbyggt skyddstak för en del äldre jordbruksredskap, också det vasstäckt.

3. **Logen:** Logen är knuttimrad och har inte dendrokronologiskt daterats. Taket är täckt med estniskt stickspån av aspträ som lades 2003. Det var tidigare täckt med tegel men har ursprungligen haft ett halmtak och de många åsarna som halmen bundits vid finns kvar. Logkistan saknas och hela logen har ett nyare spontant brädgolv. Ett flertal små ventilationsöppningar finns i alla väggar. På båda långsidorna finns stora svartmålade logportar. Den norra timmerväggen är brädfodrad med en locklistpanel. Hammarbanden har droppnäsor med flera avsatser lika ladugården.

Logen är ombyggd och det förefaller som den östra delen är den äldsta delen av byggnaden. Denna har senare påbyggs samtidigt som logen har förlängts åt väster. Påbyggnaden framgår med tydlighet i den nordöstra knuten där de fem översta stockvarven är påbyggda. Den ursprungliga delen avslutas mot väster, där logkistan har funnits, med skiftesverksstolpar där väggen vid logkistan har varit timrad i skiftesverk, vilket är vanligt på äldre logar. Den västra senare delen av logen har, i stället för skiftesverksstolpar, intimerade kortväggar mot "logkistan". Det förefaller rimligt att logen ursprungligen uppförts omkring 1790 i samband med ladugårdsbygget och att denna senare, någon gång under 1800-talet byggts om.

4. **Samlingslokalen:** Samlingslokalen uppfördes 1998-2000 av timmer från ett nedplockat brygghus från granngården Salve för Yxnerums hembygdsförenings verksamhet. Taket är täckt med ett enkupigt handslaget tegel och vindskidorna är tjarade. Fasaden är i rödfärgat timmer, vitmålade snickerier och blågrå dörr.

Tomtmarken: I den södra delen av tomten finns den gamla Borkhultsvägen där ett äldre päronträd växer i vägkanten. I övrigt så finns här en del körsbärsträd. Tomtmarken avgränsas åt alla håll av gårdesgårdar. Ett slående inslag i tomtmarken är de många vildsådda humleplantorna som minner om den stora humlegård med 200 stänger som fanns här i början av 1700-talet.

På den östra delen av tomten, norr om källarboden och nära tomtgränsen, finns grunden till bostadshuset, som var en enkelstuga i 1 ½ våning, troligen uppfört 1793 och totalförstört vid en brand 1965. Redan tidigare var en loftbod och skjutstallet rivna. Skogsmarken i öster domineras av lövskog, mestadels björk och ek, och mot norr åkermarken vid.

Historik

Salvedal är ett medeltida gårdsläge, omnämnt i skriftliga material första gången 1320. 1406 nämns en Bothwider i Saewadalum, 1420 och 1428 Inge i Salwede och 1491 Bent Laurenson i Salwede. På 1460-talet nämns torpet Saliua.

Magnus Eriksson stadga från 1335 innehåller tankar kring upprättande av tavernor utmed de stora vägarna, vilket återkom i 1442 års allmänna landslag. En stadga om tavernor utfärdades 1561 av Erik XIV, som innebär en skyldighet att hålla med skjutshästar och förråd av mat, dryck och höfoder. Johan III kungjorde 1584 att nedlagda gästgiverier, som i lagen benämns tavernor, bör återuppföras då särskilt utmed rikets allmänna vägar. Den första gästgiveristadgan tillkom 1636 och avskaffades först 1933. Även prästgårdar fungerade ofta

också som gästgiverier men då oftast för de mer välbeställda och den ende som hade rätt att kräva förtäring och logi hos vem som helst var Kungen. Det är inte känt när Salvedal blev gästgiveri men det är troligen i slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet.

Vid 1600-talets mitt redogjorde landshövdingen Johan Skytte för de krogar, gästgiverigårdar, byar och hemman som låg utmed de allmänna vägarna, men Salvedal nämns dock inte här. Salvedal saknas även i en förteckning över skjutstillhåll från 1718.

Två äldre kartor finns upprättade över Salvedal. Kartan från 1708 anger att Salvedal har varit ett helt mantal skattehemman men år 1708 ett $\frac{1}{2}$ mantal kronohemman. Dåvarande ägare Måns Christoffersson sökte då ytterligare förmedling av mantal. Vid gården fanns en humlegård med 200 stänger. Åkermarken brukades i tvåsåde och var uppdelad i Norra och Södra gårdet. Öster om gården var det stenig avsvedjad mark och utmed sjön Såken (Sorken) fanns Storängen och Lillängen. Vid bäcken i väster fanns en mjölkvarn och en sågkvarn som var igång höst och vår. Nästa karta upprättades 1712 och Salvedal var då ett kronohemman förmedlat till $\frac{1}{2}$ mantal till åbon Måns Christoffersson som hade begärt att få lösa skatterätten. 1708 års karta berättar att gården är skattlagd till $\frac{1}{4}$ mantal. Ytterligare en humlegård har tillkommit strax norr om gården. Vid kvarnarna fanns även en ålkista och vid sjön var en backstuga och två torp belägna.

I Widegrens ”Ny beskrifning öfver Östergötland” från 1817 nämns följande – Wid en mindre Landsväg, hwilken går igenom Socknen, ligger Gästgifwaregården Salfvedal, hwarifrån skjutsas till Kumla $3\frac{1}{4}$, Askeby 3, Odstorp 3, Hägebo $1\frac{1}{4}$, och Wärna 2 mil, med 2 Gästg. Egne och 8 Ref. hästar –. Salvedal är upptagen till $\frac{1}{2}$ mantal.

I Thams beskrivning över Östergötland från 1854 finns Salvedal med bland 78 förtecknade gästgivarregårdar. I beskrivningen nämns bl a att greven Johan Casimir köpte Salvedal m fl gårdar 1629. Under 1680-talet tillhörde Salvedal sonen hertig Adolf Johan, men genom förpantning innehades gården ännu av fru gr. Hedvig Mörner år 1700 och återgick sedan till Kronan.

Enligt skattebrev som utfärdades 1725 hade Salvedals brukare skyldighet att utföra 52 dagsverken på Borkhult, 26 dränge- och 26 öknedagsverken.

Salvedal var permanent bebott fram till 1954 då den siste brukaren, Otto Wilhelm Edström avled. Genom Otto Edström finns en rekonstruktion av Salvedals gårdsbild från 1951. Kartan tar upp följande byggnader: 1. Bostadshus, 2. Källarbod, 3. Fejs, 4. Bod med skullutskott, 5. Loge, 6. Loftbod och 7. Skjutsstall.

Bostadshuset var en enkelstuga i $1\frac{1}{2}$ plan och brann ner 1965. Det äldsta fotografiet av byggnaden visar en friliggande timmerfasad med utknutar, tegeltak, murad skorsten med krön placerad i nock, pardörr med överljus samt 6- och 4-delade tvåluftsfönster och lågt liggande fönster utmed långsidans taksprång. Fotografier från 1950-talet visar att fasaden brädfodrats och en veranda med sadeltak har tillkommit.

Kulturhistoriskt värde

Byggnadshistoriskt värde – Källarboden har ett högt byggnadshistoriskt värde genom dess höga ålder (1559) och dess ålderdomliga timringsteknik samt det faktum att det är en av länets absolut äldsta bevarade profana träbyggnader.

Dessutom berättar den timrade ladugården som uppförts i tre etapper under 1700-talet en intressant historia både genom sin höga ålder och dess successiva tillbyggnad som bl a visar äldre timringsteknik och hur den brukats genom åren.

Byggnadsteknikhistoriskt värde – Källarboden och ladugårdens ålderdomliga timringsteknik har även ett byggnadsteknikhistoriskt värde. Källarboden är timrad i 8 stockvarv med sexsidiga knutskallar, trapetsformade syllar samt ornerat hammarband i sågtandsnitt. Även källarboden är knuttimrad med svagt trapetsformade syllstockar och knutkedjorna smalnar av något uppåt i den västra delen

Samhällshistoriskt värde – Salvedal berättar en samhällshistoria om gästgiververksamhet i regionen och riket under 1700- och 1800-talet, genom gårdsmiljön och dess byggnader intill den äldre vägen.

Socialhistoriskt värde – Salvedals gamla skjutshåll berättar både genom de kvarvarande ekonomibyggnaderna och dess exteriör och interiör på ett pedagogiskt sätt hur den resandes livsmiljö kunde se ut, men främst hur livet såg ut för de som levde på gården och drev jordbruk och gästgiververksamhet.

Ekonomibyggnaderna och gårdsmiljön berättar även om livet på gården under 1500-talet och från början av 1700-talet då det drevs jordbruk och en humleodling med 200 stänger. Från humleodlingen kan vi idag se vildsådda humleplantor. Jordbruket innebar ett tvåsåde med ett Södra och Norra gårde samt en stenig avsvedjad mark öster om gården. Intill sjön Såken (Sorken) låg Stor- och Lilläng.

Kontinuitets värde – Källarboden med dess höga ålder och de övriga ekonomibyggnaderna berättar om Salvedals långa kontinuitet som gårdsläge. Gården är medeltida och nämns redan 1320 i skriftliga källmaterial.

Miljöskapande värde – Logen har ett kulturhistoriskt värde som enskild byggnad, men framför allt är den mycket viktig för gårdsmiljön i sin helhet. Även samlingslokalen kompletterar gårdsbilden både genom dess rödfärgade och timrade utförande samt att en äldre karta visar att bebyggelse har varit placerad här tidigare.

Sammanfattande värde

Källarboden har genom sin höga ålder och ålderdomliga timringsteknik ett mycket högt kulturhistoriskt värde och saknar motsvarigheter i länet. Det är en av de äldsta bevarade profana träbyggnaderna i länet.

Även ladugården är sällsynt och den har ingen känd motsvarighet i länet där det totalt sett finns få timmerbyggnader som är äldre än mitten av 1700-talet och endast ett litet fåtal som är äldre än sekelskiftet 1700.

Salvedal berättar en intressant samhälls- och socialhistoria om gästgiververksamheten och jordbruket och dess livsmiljö i regionen under 1500-, 1700- och 1800-talet, genom gårdsmiljön och dess byggnader, humleplantor samt den äldre vägen i södra delen av tomten.

Salvedal utgör ett medeltida gårdsläge och byggnadernas höga ålder visar på denna långa kontinuitet.

Logen samt den ditflyttade samlingslokalen har genom sin karaktär och placering ett stort miljöskapande värde genom att de kompletterar gårdsbilden.

Salvedals gamla skjutshåll är genom sitt kulturhistoriska värde att betrakta som synnerligen märkligt.

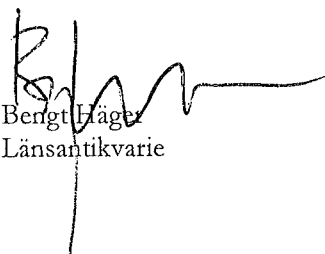
Hur man överklagar

Se bilaga, formulär 131, länsrätten

I den slutliga handläggningen av detta ärende har förutom föredraganden deltagit chefsjurist Kristina Samuelsson, samhällsbyggnadsdirektör Elisabet Weber, antikvarie Per Jernevad.

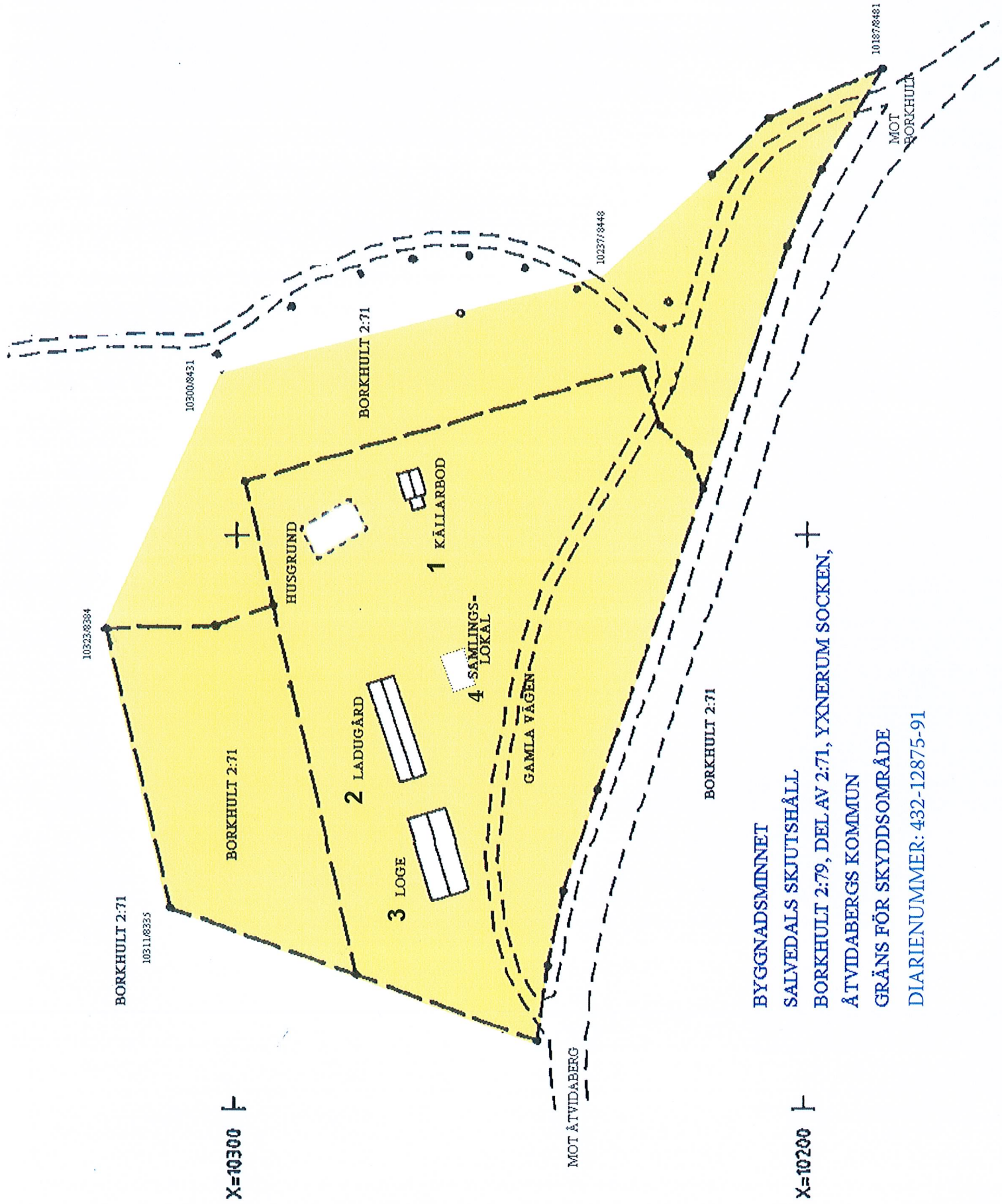
Magnus Holgersson
Länsråd

Bengt Häger
Länsantikvarie

Kopia till:

Riksantikvarieämbetet
Nordiska museet
Östergötlands länsmuseum
Lantmäterimyndigheten, fastighetsregistret, Box 476, 581 05 Linköping
Åtvidabergs kommun
Yxnerums hembygdsförening, c/o Christina Ottosson Salvedal, 597 95 Åtvidaberg
Rättsenheten
Kultur- och samhällsbyggnadsenheten
BM-arkivet

X=10300

X=10200

BYGGNADSMINNET
 SALVEDALS SKJUTSHÅLL
 BORKHULT 2:79, DEL AV 2:71, YXNERUM SOCKEN,
 ÅTVIDABERGS KOMMUN
 GRÄNS FÖR SKYDDSONOMRÅDE
 DIARIENUMMER: 432-12875-91